

УНІВЕРСАЛІЗАЦЫЯ ВЫБАРУ КАНЧАТКАЎ *-а/ -у*
Ў МНАГАЗНАЧНЫХ НАЗОЎНІКАХ, АМОНІМАХ
І ПІСЬМОВАЯ ПРАКТЫКА

Дыферэнцыяцыя канчатка *-а* або *-у* ў Р. скл. адз. л. у залежнасці ад аднаго са значэнняў назоўніка м. р. намецілася падчас станаўлення сучасных норм беларускай мовы ў 1920–1930-я гг.: *няма каменя* «асобнага прадмета» / *няма каменю* «кучы каменняў», *ліста* «асобнага прадмета» / *лісту* «матэрыял, зборнае». Адна з відавочных праблем – гэта вялікая для запамінавання колькасць мнагазначных слоў і амонімаў. Так, у акадэмічнай «Беларускай граматыцы» (1985) адзначана 35 пар назоўнікаў м. р., якія маюць семантычнае размежаванне *-а/ -у*, у «Кароткай граматыцы...» (2007) – 36, у «Слоўніку-даведніку А або У» (2014), «Граматычным слоўніку назоўніка» (2008, 2013) – больш за 350 пар (!). Каб спрасціць выбар канчаткаў мнагазначных назоўнікаў і амонімаў м. р. у Р. скл. адз. л., можна сфармуляваць правіла размежавання лексем паводле палярнасці значэння: канкрэтны прадмет (*-а*) / дзеянне (*-у*), ~ / рэчыва (*-у*), ~ / зборны назоўнік (*-у*), ~ / абстрактны назоўнік (*-у*). Дзякуючы такому прынцыпу можна адаптоўваць новыя значэнні.

Так, адпаведна перадачы акання («Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі», 2010) сталі амонімамі словы *ка́тара* «невялікае марское судна» і назва краіны *Катара́* і *ка́тару* «запаленне слізистой абалонкі якога-н. органа». У сучасных рэаліях акрамя канкрэтага назоўніка *пост* – *паста́* «месца назірання; канкрэтная пасада» актывізавалася рэлігійнае *пост* – *пóсту* «ўстрыманне ад скаромнай ежы» (абстракт.), з’явілася камп’ютарнае *пост* – *паста́* «аб’ява-навіна ў сацсетках» (канкрэт., як *артыкула*), але *рэпóсту* «распаўсюджванне інфармацыі капіраваннем» (дзеянне). Формы гэтых лексем не выяўляюць варыянтнасці, значыць, правільна ўспрымаюцца: *Радасны час пoсту* (zviazda.by, 16.06.2017). *Выбірайце выяву, загаловак і падводку да паста* (34mag.net, 15.06.2017). Слова *сэканд-хэнд* можна раздзяліць як «адзенне», (зборн.): *продаж сэканд-хэнду* і «крама» (канкрэт.): *адкрыццё сэканд-хэнда*.

Але не ўсе словы размяжоўваюцца паводле палярнасці. Напрыклад, сярод аддзяяслоўных назоўнікаў слова *выпуск* у слоўніках мае толькі *-у*. Гэта выразныя значэнні дзеяння: *парадак выпу́ску тавараў*, *першага выпу́ску школы*. Не развілася семантыка-граматычная аналогія з формамі *класа*, *курса*: *усе вучні майго выпу́ску*. Ужыванні на практыцы *выпуск-а* звязаны з паняццем асобнага аб’екта інфармацыі: *Аб выданні шаснаццаціга выпу́ска зборніка* (niab.by), *Вёска Мільча ... стала героем новага выпу́ска праекта «Падарожжа дылетанта»* (peramoga.by, 21.03.2017). Хаця такога размежавання няма, у цэлым яно ўпісваецца ў сістэму: *пропу́ска* («дакумент») / *пропу́ску* («дзеянне»).

Неадназначнай з'яўляецца група, якая раздзяляе камяні, расліны і іх рэчывы. У падгрупе «каштоўны камень»/«мінерал» на практыцы дамінуе канчатак -у як агульная назва матэрыялу: *Ды ў цябе **бурытыну** больш, чым я за тры раніцы знайшоў!* (А. Масла). Канчатак -а выступае ў рэдкіх выпадках для абазначэння агранёных камянёў: *Apple разглядае магчымасць выкарыстання **санфіра** для абедзвюх сваіх будучых мадэляў* (nn.by, 18.08.2014). Гэтаму спрыяе і спалучальнасць. Часцей ужываецца мн. л.: *бляск **апалаў**, **оніксаў***, або Т. скл.: *завушнічкі з **бурытынам***. Лексему алмаз больш звязваюць з паняццем формы «шматграннік», з'явілася новая перыфразы аб Нацыянальнай бібліятэцы: *госці «**алмаза ведаў**»*. У медыцынскай тэрміналогіі размяжоўваюцца каменя (у нырках) і зубнога каменю «налёту». *Каб урач-уролаг дакладна вызначыўся з тым, якім чынам пазбавіцца ад гэтага каменя* (zviazda.by, 25.09.2010) / *адкладанні зубнога каменю* (zviazda.by, 07.09.2016).

Журналісты не заўсёды ўспрымаюць назву дрэва як назву матэрыялу. Апісваючы выставу мастацтва В'етнама (2018), адны крыніцы ўжылі *вырабы з бамбуку і ратангу* і іншыя – *прадметы з бамбука і ратанга*. Раздзяленне «асобная кветка»/«расліна» у словах *рамонак*, *васілёк* і пад. паступова страчвае значэнне рэчыва, замяняецца для зручнасці на мн. л.: *экстракт васількоў*. Для прыгатавання [кактэйлю] *выкарыстоўваецца настой чабору, рамонак і размарыну* (hrodna.life, 31.03.2017). Тут *чабор* і *размарын* разумеюцца як травы, прыправы, таму з -у. Падзел бяспрэчны толькі ў прыкладах *мака* «кветка»/маку «зерне», *перца* «плод»/перцу «прыправа».

У групе канкрэтны / зборны назоўнік ужыванне канчаткаў адзінак з кампанентам -парк і -сад выразна размяжоўваюцца паводле абазначэння сукупнасці зялёных насаджэнняў (*батанічнага саду*, *дэндропарку*) і будынка (*аквапарк*, *тэхнапарк*, *школы-сада*). Але зафіксаваную раней словаформу машыннага *парку* «зборнай колькасці» можа зблытаць з назвай установы «*Аўтапарк № 2*». Назва пратэстанцкага храма *збор* патрабуе ўпарадкавання: *кальвінскага збору* (як наз. ад *збірацца*) або ~ *збора* «адзіночны будынак». Неаднастайнасць назіраецца ў зборных назоўніках-назвах будынкаў з некалькіх частак: *спарткомплексу і палаца-паркавага ансамбля*.

Нюансы, якія падзяляюць некаторыя лексемы на канкрэтнае / абстрактнае значэнне, вельмі складаныя. Адзінка *дом* у канкрэтным значэнні часцей прадстаўлена ў назвах устаноў: *дома адпачынку, радзільнага дома*. Другое значэнне – «жыллё, сям'я, радзіма»: *роднага дому, традыцыі нашага дому*. Часам цяжка вызначыць, аб будынку ці жыллі ідзе размова: *у двух кроках ад дому*. У сказе *Таму лепей выганяць камароў з дому і кватэры...* (С. Мінскевіч) пераважае канкрэтнае значэнне. Словаформы *гука* «тэрмін» і *гуку* «фізіч. з'ява» фактычна абазначаюць адно і тое, таму іх цяжка размежаваць: *Нідзе ні гука!* (В. Гапееў), а не *гуку*. Аналагічна тэрмін *склада* «спалучэнне гукаў» бліжэй да *складу* «структура, характар», чым да *склада* «памяшканне». У парах *закона* «дакумент»/закону «правіла ўвогуле», *народа* «нацыя» / *народу* «натоўп» перамагло першае значэнне слова і адпаведны

канчатак. Ваганні могуць быць звязаныя з аўтарскім меркаваннем, недасканалай карэктурай і г. д. *Папраўкі да закону аб СМІ могуць разгледзець ужо 19 красавіка ...* (svaboda.org, 03.04.2018).

Такім чынам, прыцыпы ўжывання мнагазначных назоўнікаў і амонімаў м. р. у Р. скл. адз. л. можна ўніверсалаваць, пры гэтым верагодна як ўтварэнне дадатковых значэнняў, так і знікненне наяўных.

Е. В. Глінка (МГЛУ, Минск, Беларусь)

ВАРИАТИВНОСТЬ УСТОЙЧИВЫХ ВЫРАЖЕНИЙ В МЕДИАТЕКСТЕ

Журналистика представляет собой особую скрытую форму конституирования культурной действительности, фрагменты которой соединяются с новой точкой зрения. Из журналистского текста можно извлечь не только ту информацию, которая сознательно предназначалась автором к передаче, но и ряд дополнительных смыслов: помимо прямой передачи информации, в медиатексте присутствуют скрытые информационные потоки, обусловленные прагматикой.

Одним из таких носителей прагматических целей выступают устойчивые выражения, являющиеся своеобразными единицами культурного знания в их языковом воплощении. К подобным единицам можно отнести пословицы, поговорки, крылатые слова, фразеологизмы, афоризмы, прецедентные имена и названия, высказывания известных людей, строки из популярных песен, цитаты из фильмов и произведений художественной литературы, журналистские и речевые штампы и т. п. Эти разноплановые языковые единицы характеризуются наличием в них культурного компонента, без знания которого коммуникация нарушается.

Устойчивые выражения могут встречаться как в своем исходном, первоначальном виде (*шагать в ногу со временем, девушка с характером, роаль в кустах, I'll be back*), так и в своих разнообразных вариантах.

В качестве примеров рассмотрим варианты и виды трансформаций устойчивых выражений в текстах белорусских печатных СМИ. Для анализа выбраны двух- и трехкомпонентные структуры исходных устойчивых выражений и их вариантов.

Двухкомпонентные структуры представлены тремя подсистемами: 1) модели, идентичные исходным выражениям; 2) варианты с трансформацией второго компонента структуры; 3) варианты с трансформацией первого компонента. В подсистему 1 входит исходная модель, употребляемая в медиатексте применительно к контексту. К этой подсистеме относятся выражения «Война и мир» (заголовок колонка редактора о политической ситуации); «Всевидящее око» (рекламный материал о видеорегистраторе); «Справы сардэчныя» (о республиканской кардиологии). При этом модель употребляется в дискурсе медиатекста. Варианты с трансформацией второго